

XO'JAYLI TUMANI SANOAT TARMOQLARI RIVOJLANISHINING TARIXIY-STATISTIK TAHLILI (1990–2020-YILLAR)

Xujaniyazov Doston Maratovich

Qoraqalpog' Davlat Universiteti tayanch doktoranti

<https://doi.org/10.5281/zenodo.21417713>

Annotatsiya. Ushbu tadqiqot Qoraqalpog'iston Respublikasi Xo'jayli tumanining 1990–2020-yillardagi sanoat rivojlanish jarayonlarini statistik va tarixiy nuqtai nazardan tahlil qiladi. Tadqiqotda tuman sanoatining mustaqillik davridagi transformatsiyasi, pul islohotlari, ma'muriy-hududiy chegaralanishning ta'siri hamda iqtisodiy o'sish omillari atroflicha yoritilgan. Olingan natijalar tumanning sanoat salohiyatini oshirish bo'yicha ilmiy xulosalar va amaliy tavsiyalarni ishlab chiqishga xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: Xo'jayli tumani, sanoat statistikasi, ishlab chiqarish hajmi, o'sish sur'ati, ma'muriy-hududiy o'zgarishlar.

I. Kirish. Sanoat – har qanday hudud iqtisodiyotining lokomotivi hisoblanadi. Xo'jayli tumani o'zining geografik joylashuvi va infratuzilmaviy imkoniyatlari bilan Qoraqalpog'istonning sanoat markazlaridan biri sanaladi. 1990–2020-yillar oralig'i tumanning iqtisodiy evolyutsiyasini tushunish uchun eng muhim davrdir. Ushbu davrda tuman iqtisodiyoti reja-taqsimot tizimidan erkin bozor munosabatlariga o'tish, milliy valyuta qadriyatlarini shakllanishi va hududiy-ma'muriy qayta qurish kabi jiddiy bosqichlarni bosib o'tdi. Tadqiqotning maqsadi – sanoat ishlab chiqarish hajmlaridagi tebranishlarni tahlil qilish orqali tumanning iqtisodiy barqarorligini baholashdan iborat.

II. Adabiyotlar va statistik manbalar tahlili. Tadqiqotda rasmiy statistika boshqarmasining 1990–2020-yillar uchun berilgan yillik ma'lumotlar matrisasidan foydalanildi. Iqtisodiy tahlil jarayonida dinamik qatorlar (time series) usuli qo'llandi. Ilmiy manbalarda Xo'jayli tumani sanoati asosan qishloq xo'jaligi mahsulotlarini qayta ishlash va kichik sanoat zonalari faoliyati bilan bog'liq holda o'rganilgan. Biroq, 30 yillik davrni qamrab oluvchi kompleks statistik tahlil kamdan-kam uchraydi.

III. Sanoat rivojlanishining bosqichma-bosqich tahlili.

3.1. Transformatsiya davri (1990–1999-yillar). 1990–1993-yillar davrida sanoat hajmlari sovet iqtisodiy tizimining inqirozi ta'sirida qoldi. 1990-yilda 0,9 mln so'm (shartli o'lchov) bilan boshlangan ko'rsatkich, 1993-yilga kelib 28,2 mln so'mgacha o'sdi. Bu davrda sanoat korxonalari o'z faoliyatini bozor talablariga moslashtirishga majbur bo'ldi. 1994-yildan so'mning muomalaga kiritilishi bilan tuman sanoat statistikasi yangi bosqichga kirdi. 1994-yildagi 0,4 mlrd so'mlik hajm 1999-yilga kelib 12,4 mlrd so'mga yetdi. Bu o'sish asosan inflyatsion jarayonlar bilan bog'liq bo'lib, real ishlab chiqarish quvvatlarini saqlab qolish uchun kuchli investitsiya siyosati talab etilgan davr edi.

3.2. Barqaror o'sish va modernizatsiya (2000–2016-yillar). XXI asrning ilk 15 yilligi Xo'jayli sanoati uchun "yuksalish davri" deb atash mumkin. 2000-yilda 16,9 mlrd so'm bo'lgan sanoat hajmi 2010-yilga kelib 176,7 mlrd so'mga, 2016-yilda esa 557,0 mlrd so'mga yetdi. Ayniqsa, 2007-va 2008-yillardagi 116,6% va 113,3% lik real o'sish sur'atlari tumanda yangi korxonalarining ishga tushirilishi va mavjud quvvatlarning modernizatsiya qilinganidan dalolat beradi.

3.3. Ma'muriy-hududiy o'zgarishlar va transformatsiya (2017–2020-yillar). 2017-yilgi statistik pasayish (171,4 mlrd so'm) iqtisodiy inqiroz emas, balki "Taxiatosh voqeasi" (tuman tarkibidan ajralib chiqishi) bilan bog'liq edi. Bu Xo'jayli tumanining sanoat salohiyatini qaytadan baholashga va yangi ixtisoslashuv yo'nalishlarini izlashga undadi. 2018–2020-yillarda

tuman iqtisodiyoti o'zini tiklab, 2020-yilga kelib 440,6 mlrd so'mlik ko'rsatkichni qayd etdi. Bu tuman sanoatining "kuchli moslashuvchanlik" (resilience) xususiyatini ko'rsatadi.

IV. Kelgusida quyidagi yo'nalishlarga ustuvor ahamiyat berish maqsadga muvofiq:

- sanoat korxonalarini raqamlashtirish va avtomatlashtirish;
- eksportbop mahsulotlar ishlab chiqarishni kengaytirish;
- energiya tejamkor texnologiyalarni joriy etish;
- kichik va o'rta sanoat korxonalarini qo'llab-quvvatlash;
- sanoat va oliy ta'lim muassasalari hamkorligini kuchaytirish.

Mazkur chora-tadbirlar Xo'jayli shahrining nafaqat Qoraqalpog'iston, balki O'zbekistonning shimoli-g'arbiy qismidagi muhim sanoat markazi sifatidagi mavqeini yanada mustahkamlashga xizmat qilad

V. Ilmiy xulosalar.

1. Sanoatning tsiklik tabiati: Xo'jayli tumani sanoati makroiqtisodiy islohotlarga (valyuta, ma'muriy o'zgarishlar) juda sezgir.

2. Diversifikatsiya zarurati: Tuman sanoati asosan qishloq xo'jaligi mahsulotlarini qayta ishlashga bog'liq bo'lib, bu tashqi iqtisodiy sharoitlar o'zgarganda xavf tug'diradi.

3. Resurs samaradorligi: 2017-yildan keyingi tiklanish tuman ichki resurslari (inson kapitali va xomashyo) naqadar katta ekanligini tasdiqladi.

V. Tavsifalar.

1. Sanoat klasterlarini rivojlantirish: Qishloq xo'jaligi va sanoatni bog'lovchi "Agro-sanoat klasterlari"ni ko'paytirish.

2. Kichik sanoat zonalar (KSZ) samaradorligi: KSZlarda ishlab chiqarilayotgan mahsulotlarni eksportbop holga keltirish uchun innovatsion texnologiyalarni jalb qilish.

3. Inson kapitaliga investitsiya: Tuman sanoat tarmoqlarida malakali muhandis-texnologlar yetishmovchiligini bartaraf etish uchun kasb-hunar kollejlari va oliy ta'lim bilan integratsiyani kuchaytirish.

4. Logistik markaz: Xo'jaylining tranzit joylashuvidan foydalanib, logistika va omborxona xizmatlari tarmog'ini sanoat infratuzilmasiga integratsiya qilish.

VI. Xulosa.

Xo'jayli tumani sanoat ishlab chiqarishining 1990–2020-yillardagi traektoriyasi hududning og'ir iqtisodiy sinovlardan muvaffaqiyatli o'tganini ko'rsatadi. Kelgusida barqaror o'sishni ta'minlash uchun ma'muriy emas, balki innovatsion va klaster yondashuviga asoslangan sanoat siyosati zarur.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Qoraqalpog'iston Respublikasi Statistika boshqarmasining hududiy hisobotlari (1990–2020-yillar).
2. Tangirbergenova K. Qoraqalpog'iston iqtisodiyoti tarixi (1873–2021-yillar): Tarix fanlari doktori (DSc) dissertatsiyasi avtoreferati. 07.00.01 – O'zbekiston tarixi. – Nukus: Qoraqalpog' davlat universiteti, 2026.
3. O'zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo'mitasi huzuridagi Qoraqalpog'iston Respublikasi statistika boshqarmasi. Sanoat va hududlarning asosiy iqtisodiy ko'rsatkichlari [Elektron resurs]. – Qoraqalpog'iston Respublikasi statistika boshqarmasi rasmiy veb-sayti. Url: <https://qrstat.uz>.